Materiallar to'plami · Conference Proceedings
"ZAMONAVIY TADQIQOTLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi
04 August 2026
UDK 81
FILOLOGIYA

FRAZEOLOGIK TADQIQOTLAR TARIXIGA BIR NAZAR

Shavkatjon Oxonjonovich Abdiloyev*
So'x tumani 1-son ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi o'qituvchisi, FDU mustaqil izlanuvchisi
✉ shavkatjon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada frazeologik sohaning tarixiy rivojlanishi va ularning o'zbek va chet tillarida ma 'no ifodalashining ayrim jihatlari ochib berilgan. Mulohazalarni tahlil etishda frazeologizm ilmining taraqiiyotida o'z hissasini qo'shgan tilshunoslar olimlar qarashlariga tayanildi.

Kalit so'zlar

frazeologiya, nutq bezaklari, komponent, lingvo-mintaqashunoslik, ekvivalent, semantika, integral rivojlanish, modifikatsiya, kontekst.

DOI: 10.5281/zenodo.21835535

KIRISH. O'zining avtonom mavqeyini tan olish uchun uzoq yillar kurash olib borgan va o'zining "fanlararo" xususiyati bilan ajralib turadigan frazeologiya tilshunoslikka 20-asrda kirib keldi. 1920-yillarda frazeologiya tilshunoslikning alohida bir sohasi sifatida e'tirof etildi. Bu sohada dastlab sovet tilshunoslari shug'ullandilar.1928-yilda professor E.D.Polivanov frazeologik tadqiqotlarning maqsadini belgilab berdi: frazeologiya so'zlarning turg'un birikmalarining ma'nosini o'rganish imkonini beradi. Bu fanning differentsiatsiyasi sovet tilshunoslari asarlari bilan bir vaqtga to'g'ri keldi. P. I. Buslayev, I. I. Sreznevskiy, A. A. Potebnya, I. A. Boduen de Kuerten, V. K. Porshesinski, E. D. Polivanov, S. I. Abakumov kabi rus tilshunos olimlar frazeologizm sohasida salmoqli hissa qo'shdilar.

ASOSIY QISM. "Frazeologizm" atamasi 1905 yilda fransuz tilshunosi Sharl Balli tomonidan kiritilgan bo'lib, u stilistika sohasidagi turg'un so'z majmualarini nutq bezaklari deb hisoblagan[1].

Frazeologiya so'z boyligini kengaytirish usullaridan biridir. Frazeologizmlarning shakllanishi tilga yangi lug'at kiritadi. Frazeologizmlar tilda doimiy ravishda paydo bo'lib, shu orqali ularning so'z boyligini boyitib boradi. So'z boyligini yangi frazeologik birliklar bilan boyitish esa frazeologik hosila deganda ham tushuniladi. Turgan so'z birikmalarining hosil bo'lishi tilda sinonimlar hosil qiladi. Demak, ba'zan tildagi ma'lum bir tushuncha birgina so'z va ayni vaqtda frazeologizm bilan ifodalanishi mumkin[2]. Masalan, *"Panja ortidan qaramoq"* gapini o'zining to'g'ri ma'nosida, shuningdek ibora sifatida ham tushunish mumkin.

Frazeologiya tarix, adabiyotshunoslik va o'lkashunoslik bilan bog'liq, lekin birinchi navbatda tilshunoslik fanlari: leksikologiya, semantika, grammatika, fonetika, stilistika, til tarixi, etimologiya, matn lingvistikasi va umumiy tilshunoslik bilan chambarchas bog'liq. Frazeologizmlar so'zlardan iborat bo'lib, so'z leksikologik tadqiqotning asosiy ob'ekti hisoblanadi. Frazeologiya komponentidagi so'z har doim ham o'zining morfologik o'ziga xosligini yo'qotavermaydi, morfologiya nima yo'qolgan, nima qolganligini aniqlashga yordam beradi. Frazeologiyaning predmeti shu qadar murakkab va o'ziga xoski, uni o'rganish yuqorida tilga olingan fanlarni boyitgan yangi ko'rsatkichlarni beradi.

[1]Shevelyova L.V.: 206, 2004
[2]Iskos A., Lenkova A.: 192-193, 1960

Frazeologiya leksikologiyani so‘zlarning frazeologik birliklar tarkibida sodir bo‘ladigan o‘zgarishlari haqidagi ma’lumotlar bilan boyitadi. Frazeologik materialni tahlil qilish lingvo-mintaqashunoslik uchun juda muhimdir. Afsuski, frazeologik ma’lumotlar boshqa fanlar tomonidan juda kam qo‘llaniladi.

Tilni o‘zlashtirgan holda, biz ko‘pincha nima uchun boshqa yo‘l bilan emas, balki o‘zimiz kabi gapiramiz, deb tashvishlanmaymiz. Ko‘pgina frazeologizmlarning ichki qiyofasi “shifrlangan” kabi noaniq bo‘lib qoladi va frazeologizmlar xotirada yomon saqlanadi. Chet tillarini o‘rganuvchilar uchun frazeologiyani xalq madaniyatida aks etishi nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqish zamonaviy chet tili frazeologizmlarining katta qatlamining tasvirini yanada tushunarli, real va tushunarli qiladi. Muayyan lug’atni o‘zlashtirgan va grammatika qoidalarini yaxshi biladigan chet tilini o‘rganuvchi uchun chet tilining frazeologizmlari, ayniqsa ma’nosida ona tilida ekvivalenti yo‘q o‘xshash frazeologik birliklar mavjud bo‘lmaganda, har doim katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Kishi bolalikdan tilni o‘zlashtirgan bo‘lsa, frazeologizmlarning semantikasini ichki shakli bilan birga prototipi bilan ham egallaydi. Shu bilan birga, u yoki bu frazeologizmning asosi bo‘lgan o‘sha milliy qiyofani, shuningdek frazeologizmlar semantikasidagi barcha qo‘shimcha ma’no tuslarini qat’iy o‘zlashtiradi[3].

So‘nggi bir necha o‘n yilliklarda frazeologiya nisbatan mustaqil lingvistik sohaga aylandi, bu asosan Sovet Ittifoqida leksikologiyaga eng yaqin bo‘lgan ushbu sohadagi muvaffaqiyatli tadqiqotlar tufayli yuzaga keldi.

Bugungi kunda frazeologik nazariyaning eng muhim rivojlanish tendentsiyasi uning an’anaviy chegaralarini buzishdir: frazeologiya o‘zining integral rivojlanish yo‘lini izlaydi va til tipologiyasi, universal tilshunoslik, kognitiv lingvistika, pragmatika, psixolingvistika kabi lingvistik nazariyalar bilan hamkorlik qiladi. Kommunikativ yoki kommunikativ-pragmatik yo‘nalish bilan bir qatorda, turg’un iboralarning tarkibiy qismlari bilan “konservativ” ishlovchi frazeologik nazariyaning bir tarmog‘i ham mavjud. So‘nggi yillarda frazeologik tuzilmalarning o‘zgarishlar, modifikatsiyalar, kontekst ta'siri kabi jihatlari ayniqsa faol o‘rganilmoqda[4].

Frazeologiya—bu sintaksis va leksikologiya o‘rtasida joylashgan va tildagi so‘zlarning turg'un komplekslari bilan shug'ullanadigan sohasi hisoblanadi. Frazeologiyada so‘zning semantik ekvivalenti bo‘lib chiqadigan turg‘un so‘z majmualari ham, gaplarni ma’no va tarkibiy jihatdan ifodalovchi turg‘un so‘z birikmalari ham tekshiriladi[5].

Turg‘un iboralar majmualari birlamchi yoki minimal lisoniy belgilar, leksemalar asosida hosil bo‘lgan ikkilamchi lisoniy belgilardir. Bunday iboralar sintaktik tuzilmalarda juda farq qiladi. Ba'zilarida fe’l qatnashadi: *kapalagi uchub ketdi; tarvuzi qultig’idan tushib ketdi*, boshqalari esa sifat va otni birlashtiradi: *qari tulki*. Ayrim so‘z turkumlari qo‘shimchali tuzilishga ega: jamoatdan tashqarida, katta va hokazo.

Frazeologiya atamasini turlicha izohlash mumkin: 1) Tildagi barcha so‘z birikmalarining (frazeologizmlarning) yaxlitligi. Bu yerda tilning frazeologik fondining ayrim kichik sohalari ham nazarda tutilishi mumkin, masalan, bir tomondan biz rus, nemis va boshqa tillarning boy frazeologiyasi haqida gapiramiz, ikkinchi tomondan esa so‘zlashuv tili, kitob tili va boshqalar frazeologiyasining muallifi yoki muallifi tilining frazeologiyasi haqida gapiramiz. 2) Tilshunoslikning turg‘un so‘z birikmalarini o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi bo‘limi[6].

XULOSA. Tilshunoslikning faol va munozarali sohasi sifatida kirib kelgan frazeologizm sohasida bugunga qadar ko‘plab ilmiy tadqiqotlar qilinganligiga qaramay, uning o‘rganilmagan qirralari hali bu sohada yangi-yangi izlanishlar olib borilishini taqozo etmoqda. Ilm va texnika rivojlangan sari tilshunoslikning boshqa soharda bolgani kabi frazeologizm sohasida ham yangicha yondashuv, yangicha qarashlar va nazariyalar paydo bo‘laveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Добровольский Д. О. Основы структурно-типологического анализа фразеологии современных германских языков. М., 1990. –80-с.

[3]Maltseva D. G.: 21, 1991-yil
[4]Gataullin: 3, 2002
[5]Shanskiy N.M.: 3, 1969 yil
[6]Iskos. A., Lenkova A.: 171, 1960

2. Жуков М.П.Русская фразеология. М.:Высш.шк., 1986. –310-с.
3. Абдилоев, Ш. О. (2023). Ўзбек, рус, тожик ва немис тилларидаги зооним фразеологик бирликларнинг ўхшаш ва фарқли хусусиятлари. Iqro jurnali, 3(1), 156-159.
4. Абдилоев, Ш. О. (2023). Фразеологик бирликлар—халқ ҳаётининг инъикоси. Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari, 1(2), 157-159.
5. Абдилоев, Ш. О. (2023). Айрим уй ҳайвонлари билан боғлиқ бўлган фразеологик бирликларнинг турли халқларда маъно ифодаланиши. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 3(5), 122-128.
6. Oxonjonovich, A. S. (2023). Peculiarities of Semantics of Phraseological Units with Zoonyms. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 17, 98-102.
7. Oxonjonovich, A. S. (2022). German Phraseological units with a Zoonym Component. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(11), 239-244.
8. Oxojonovich, A. S. (2022). On the General Associative Aspects of Allegoric Symbols. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 6, 424-428.